ՄԱՐՏԱԿԵՐՏ

ԼՂՀ Մարտակերտի շրջանում ինքնապաշտպանության ուժերի հաջող գործողությունների շնորհիվ վերջին մեկուկես ամսվա ընթացքում թշնամու զինված կազմավորումները դուրս շպրտվեցին նախկինում իրենց գրաված տարածքների մի զգալի մասից, ուր այժմ կյանքն աստիճանաբար իր բնականոն հունն է մտնում: Ինչ դժվարություններ են այսօր ծառացել շրջանի ղեկավարության, իրենց հայրենի տները վերադարձող մարտակերտցիների առջև: Այս մասին է մեր թղթակցի ռեպորտաժը:

ԼՂՀ-ի ինքնապաշտպանության ուժերի փետրվարյան հարձակումից հետո, երբ ազատագրվեցին նաև Չլդրանը և ապա Մարտակերտը, Քելբաջար մայրուղուց այս կողմ ընկած գյուղերը, կյանքը մեկեն աշխուժացավ շրջանի չգրավված վերջին հատվածում՝ Առաջաձորի ենթաշրջանում: Սակայն թե այստեղ և թե մինչև Դրմբոն ընկած գյուղերում հնարավոր չէր բնակչության և հատկապես երեխաների լիարժեք վերադարձը ապահովել, քանի դեռ հակառակորդի ձեռքին էին ողջ շրջանին իշխող բարձրադիր Հաթերքն ու մայրուղին փակող Գետավանը: Առաջինից պարբերաբար հեռահար հրետանային կրակ էր տեղում՝ խոչընդոտելով գյուղատնտեսական աշխատանքներին և դպրոցական կյանքի վերակազմակերպմանը, իսկ Գետավանից էլ յուրաքանչյուր պահի սպասելի էր, որ հակառակորդը կարող է մեծածավալ հարձակման անցնել և վերատիրանա մայրուղու այս կողմում ընկած բնակավայրերին: Սակայն, երբ ազատագրվեցին հիշյալ երկու գյուղերը, ինչպես նաև թիկունքն էլ ապահով դարձավ Քելբաջարի կողմից, թե Ստեփանակերտից, և թե Երևանից ու անգամ նախկին Միության տարբեր շրջաններից, ուր ապաստանել էին շատ փախստականներ, մեկեն մի զարմանալի հոսք սկսվեց դեպի հայրենի տները: Վերադարձի այս ալիքը մեկ անգամ ևս վկայում է, որ ժողովուրդն ամենաամուր թելերով է [illegible] հայրենի հողին և [illegible] սիրո ու հավատարմության քարոզներ, վարչական պարտադրանքներ հարկավոր չեն, այլ կյանքի ու անվտանգության տարրական երաշխիքներ, ու նա ետ կվերադառնա անգամ ավերակված ու այրված տները, բակերում պատրաստված ժամանակավոր գետնափոր [illegible] կացարանները [illegible] օտար աշխարհների պալատներից:

Անցյալ տարվա ամռան խուճապի և աշնան հուսալքության ծանր օրերին, եթե հեռացողներով լեցուն էին ոչ միայն Ստեփանակերտից Երևան գնացող ավտոբուսները, այլև անգամ բաց բեռնատարների թափքերը, հիմա արդեն հակառակ պատկերն է: Թեև փախստականների կոմիտեի շենքի մոտից ամեն օր Ստեփանակերտ է մեկնում ավտոբուսների մի քարավան, սակայն ազատագրված բնակավայրերը վերադառնալու համար հերթագրվածների թիվը նվազելու փոխարեն աճում է: Այս հոսքին նպաստում են ոչ միայն ռազմական հաջողությունները, այլև Արցախի ներսում կյանքի կանոնավորումը, ընթացող պատերազմի պայմաններում վարվող տնտեսական ճիշտ քաղաքականությունը:

Չհաշված դեռևս հակառակորդի վերահսկողության ներքո գտնվող դաշտային հատվածը, Մարտակերտի միայնակ շրջանը ռազմատնտեսական առումով բաժանվում է մի քանի մասի. առաջինը Առաջաձորի ենթաշրջանն է, ուր հակառակորդը երբեք չկարողացավ ոտք դնել, և այստեղ, չնայած հրետակոծության ավերներին, այնուամենայնիվ, համեմատաբար բարվոք է վիճակը, որովհետև չեն այրվել կամ ավարառության՝ ենթարկվել տներն ու տնտեսությունների ունեցվածքը: Մարտակերտի ազատագրված տարածքներն էլ իրենց վրա են կրել հակառակորդի ավերիչ շունչը: Ստեփանակերտից ձգվող մայրուղիով Մարտակերտը մնացյալ Արցախին կապվում է Կիչանով, որը լիովին այրվել ու ոչնչացվել էր դեռևս մինչև հակառակորդի անցյալ տարվա ամառային մեծածավալ հարձակումը: Կիչանից վեր գտնվող [illegible] ազատագրված գյուղերն էլ, անկախ վնասվածության աստիճանից, ճակատայինի և ներճակատայինի են բաժանվում ոչ միայն ռազմական, այլև գյուղատնտեսական առումով, քանի որ ճակատային գծի հարևանությամբ, բնականաբար, հնարավոր չէ գարնան գյուղատնտեսական [illegible] աշխատանքները կա[illegible] [illegible] ձեռնարկել [illegible]վերապել Մեծ Շեն[illegible], Սոխթաթաղում և Կուսապատում: Ազատագրված մյուս բնակավայրերում էլ, ուր ռազմական առումով համեմատաբար անվտանգ է, տնտեսությունների համար գլխավոր խոչընդոտը նրանց ունեցած անասնագլխաքանակի և տեխնիկայի զգալի կորուստն է: Նահանջի օրերին դրանց մի զգալի մասը կա՛մ դարձավ հակառակորդի ավարը, կա՛մ էլ չնչին գներով վաճառվեց և հանվեց ԼՂՀ-ի տարածքից: Ավարի մի մասը, ինչպես արդեն ասացինք, Քելբաջարում էր, որտեղ գտնվեցին անգամ մարտակերտյան համարանիշներով տրակտորներ: Մարտակերտցիների ունեցվածքը վերադարձնելու, ինչպես նաև շրջանի կենսագործունեությունն ապահովելու և վերականգնելու գործին նվիրվել է պաշտպանության պետական կոմիտեի կողմից այստեղ լիազոր ներկայացուցիչ նշանակված Վլադիմիր Սարգսյանը: Տնտեսությունների վերականգնումից առավել, նա իր առաջնահերթ խնդիրն է համարում դպրոցների վերաբացումը, գտնելով, որ եթե ծնողները ետ են բերում երեխաներին, ապա հային բնորոշ կյանքը շենացնելու ձգտմամբ էլ կկանոնավորվեն տնտեսությունները: Ինչպես ինքն է ասում, «Այն գյուղում, ուր հնչում է դպրոցի զանգը, ես այլևս անելիք չունեմ և առաջ եմ շարժվում»:

Դպրոցական զանգերը հիմա արդեն հնչում են Առաջաձորի ենթաշրջանի բոլոր գյուղերում, թեև դժվար էր պատկերացնել, որ մի օր վերստին դպրոցական աշխույժով կլցվի Վանքի դպրոցը, որի դասասենյակների դռները մեխված էին, գրադարանի գրքերը և լաբորատոր սարքավորումները պատված մռայլ ցուրտի և դրսում պայթող արկերի հարվածից բարձրացած փոշիով: Նույնը վերաբերում է նաև Առաջաձորի դպրոցին: Երբ ռազմաճակատի գիծը գյուղից ընդամենը մեկ կիլոմետր էր հեռու, դպրոցի շենքը զորանոց էր դարձել և շրջանից մնացած վերջին ռազմական շտաբը: Քիմիայի կաբինետը Մարտակերտի ռազմաճակատի հրամանատար Նորիկ Դանիելյանի սենյակն էր, ուր վերնում, պատին խփված էր Մենդելեևի պարբերական աղյուսակը, իսկ սեղանին փռված էին շրջանի տարածքն ընդգրկող օպերատիվ քարտեզները: Առաջ շարժվող ճակատի գծի հետ այստեղից տեղափոխվեց նաև շտաբը [illegible], ու դասասենյակում զորանոցային մահճակալներին վերստին փոխարինել են աշակերտական նստարանները: Այստեղ էին տեղավորվել նաև շրջանի վարչական բաժինները: Հիմա այն [illegible] շտաբի հետ միասին առաջ է գնացել, և մինչև Մարտակերտ հասնելը [illegible] շրջկենտրոն է դարձել Դրմբոնը: Ինչպես կատակով լիազոր ներկայացուցիչն է ասում, «Տրակտորներով տանկերի ետևից շարժվում ենք առաջ»: Այդ առաջ շարժվելու շնորհիվ է, որ գարնանացանը արդեն կատարվել է ազատագրված գյուղերի հողատարածությունների մի զգալի մասում, թեև ազատագրված գյուղերի տեխնիկայի զգալի մասը կորսվել է, իսկ մնացյալ սակավաթիվի մի մասն էլ հատկացվել էր բանակին՝ խրամատներ փորելու և պաշտպանական այլ ամրություններ կառուցելու համար: Օգտագործվել է նաև դեռևս հակառակորդի ձեռքին գտնվող գյուղերի տնտեսությունների պահպանված տեխնիկան: Վլադիմիր Սարգսյանը ժպտալով ասում է՝ Գյուղերը հետ վերցնենք, թող տեխնիկան չհերիքի, չհերիքելով էլ կաշխատենք:

Նա նաև կտրականապես դեմ է լիովին այրված գյուղերի բնակիչներին համեմատաբար չվնասվածներում տեղավորելուն, ասելով, թե այն, ինչ վկայված է պատմությունից և գրանցված քարտեզներում, մենք ջնջելու իրավունք չունենք, այրված տների մոխիրներն էլ նորից շաղախի ենք վերածելու և ոչ թե դաշտերով ու մնացյալ գյուղերով ցրելու: Մտադիր է վերականգնել անգամ Կիչանը՝ որպես առաջին քայլ գյուղի հանդերում 29 հեկտար ցորենի գարնանացան կատարելով: Այրված գյուղերի համար որպես օգնություն Հայաստանից ժամանակավոր պատսպարվելու վրաններ են ուղարկում, և առաջին վրանները որոշվել է տալ Կիչան հետ վերադառնալ ցանկացողներին: Ծրագրերը շատ են: Մի մասը հետևողականորեն իրագործվել է, մյուսները ընթացքի մեջ [illegible], որ մասն էլ կիրառ[illegible] [illegible]ստկր, երբ ճակատի գիծն ավելի առաջ գնա:

Իսկ այս ընթացքում վերադարձողների ալիքը հասնելով Դրմբոն, ուղղվում է նաև դեպի Գետավան ու Հաթերք: Գետավանում առանց այրվելու են մնացել [illegible] միայն երեք տուն, որոնցից մեկը դարձել է ռազմական շտաբը: Պատերազմը փոխել է անգամ գյուղամեջ հասկացությունը: Գյուղի նախկին կենտրոնատեղիների փոխարեն հիմա ավերված բնակավայրերում գյուղամեջ են դարձել զինվորական շտաբները, ուր ամեն առավոտ իրենց գործերով շրջանի և «մեր պայքարի» մասին նորություններ իմանալու ակնկալիքով գալիս են գյուղացիները: Գետավանի այս նոր գյուղամիջում էլ հանդիպեցինք բուլղար կինովավերագրող Ցվետանա Պասկալևային՝ շրջապատված վերջին տարիներին իր համար հարազատ դարձած զինվորներով և գյուղացիներով: Զարմանալի մի լավատեսություն և հավատ ունի Արցախի ապագայի հանդեպ: Շահումյանի և Մարտակերտի գաղթի ամենածանր օրերին էլ ասում էր, թե շուտով դուք այս ճանապարհով վերստին հետ եք դառնալու: Այն օրերին նրա խոսքերը ավելի շատ հավուր պատշաճի մխիթարություն էին թվում: Երբ հանդիպեցինք, աչքերով ժպտաց, ասես ասելով, թե՝ հիշո՞ւմ ես խոսքերս:

Հետո գնացինք Քելբաջար: Հետ վերադառնալիս հրաժեշտ էր տալիս դիրքերում մնացած զինվորներին՝ երեկվա գյուղացիներին, Ստեփանակերտի տղաներին, որոնք այսօր զենք են վերցրել և հավատում են իրենց հայրենիքի ապագային: Նայելով ցրտից և լեռնային արևից ճաքճքված ու այրվելուց կոպտացած դեմքերով այս տղաներին, մտածում ես, թե այսքան մահ ու ավեր, նահանջ և հաղթանակ տեսնելուց հետո, եթե գա հաղթանակի ու խաղաղության այնքան սպասված օրը, նրանք կկարողանա՞ն վերադառնալ բնականոն կյանքին: Տանկը փոխարինելով [illegible]տրակտորով, ավտոմատը՝ մանգաղով, դաշտերը ականապատելու փոխարեն ցորենի հատիկներ նետեն բացված ակոսներում: Այս մասին հարցրեցի Ցվետանային: Պատասխանեց, թե երբ խաղաղությունը գա և կյանքը կանոնավորվի, նրանք շատ ավելի հեշտությամբ կվերագտնեն իրենց նախկին կյանքը, քան երևանյան վերավաճառողները:

Մեկնելիս Գետավանում իրեն թեյ հյուրասիրող մարտակերտցի տատիկին արցախյան բարբառով և բուլղարական առոգանությամբ ասաց. «Հյո՞ւնց ես, բաբո»: Տատիկն էլ փորձեց պատասխանել արցախախառն ռուսերեն-բուլղարերենով, ու Ցվետանան հերթական ֆիլմը մոնտաժելու համար մեկնեց Երևան: Գնալուց առաջ ասաց, թե հիմա մենք առաջ ենք շարժվում անցած տարվա գաղթի ճանապարհով, և տա Աստված, որ վերադառնալիս հանդիպենք Շահումյանում:

Վարդան ԴԵՎՐԻԿՅԱՆ

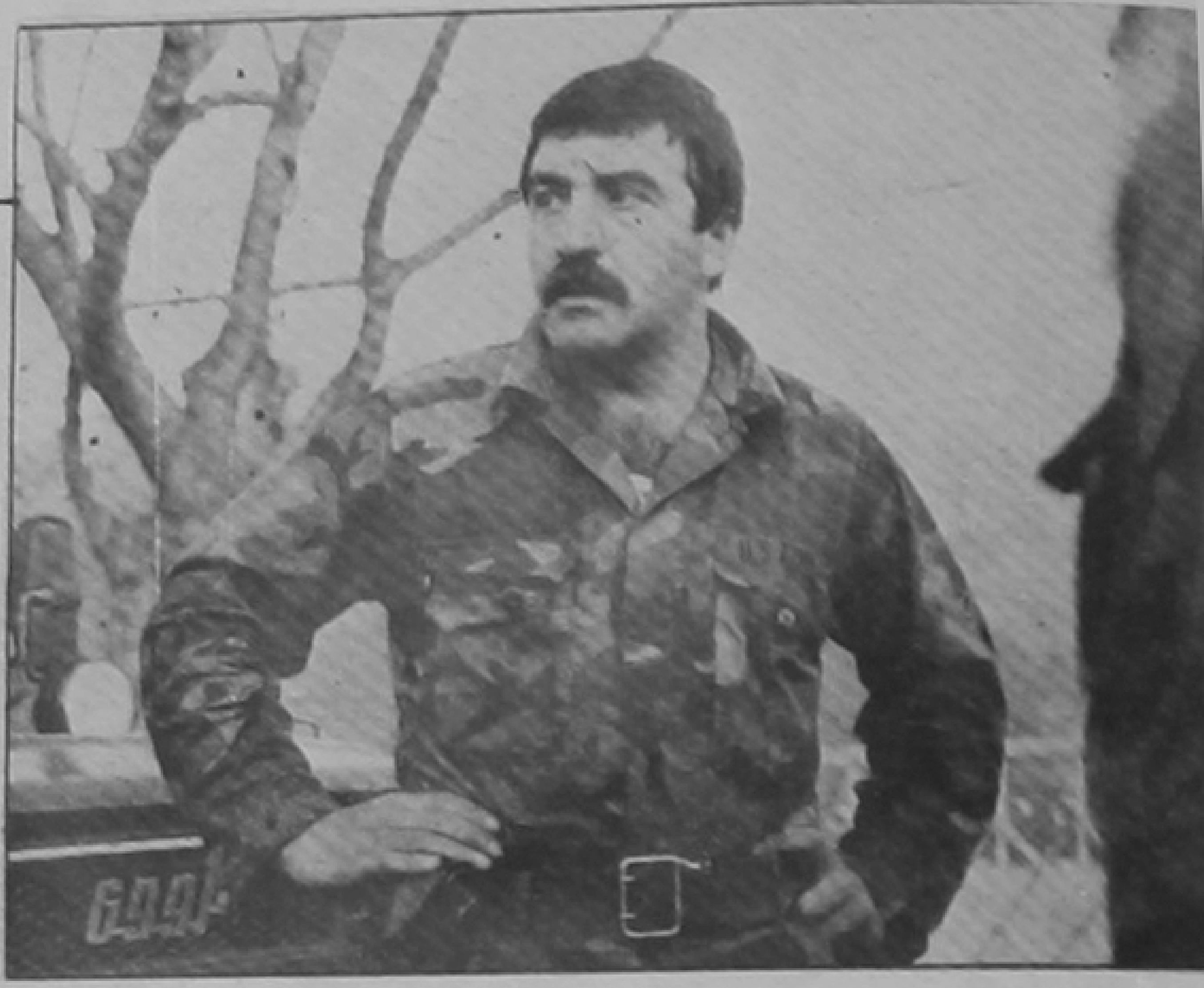

Մարտակերտի ռազմաճակատի հրամանատար Նորիկ Դանիելյանը

Մարտակերտի շրջանի Գետավան գյուղում